

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА МІЖНАРОДНОГО І ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна

**МІЖНАРОДНЕ
ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ
ПРАВ ЛЮДИНИ**

Посібник для підготовки
до зовнішнього незалежного оцінювання

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Т. Л. Сироїд

5-те видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2023

Автори:

Т. Л. Сироїд – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – «Міжнародне публічне право»: теми 1–21; «Міжнародний захист прав людини»: теми 1–16 (спільно з Л. О. Фоміною);

Л. О. Фоміна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного і європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – «Міжнародний захист прав людини»: теми 1–16 (спільно з Т. Л. Сироїд)

Рецензенти:

М. І. Марчук – доктор юридичних наук, професор, декан факультету №4 Харківського національного університету внутрішніх справ;

С. М. Перельокін – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту права та міжнародно-правових відносин Університету митної справи та фінансів;

Л. Г. Фалалєєва – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Сироїд Т. Л.

С40 Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2023. – 474 с.

ISBN 978-966-998-523-1

У посібнику зосереджено увагу на ключових питаннях сучасного міжнародного публічного права і міжнародного захисту прав людини, що виносяться на зовнішнє незалежне оцінювання студентів, які навчаються за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право». Посібник складається з двох частин: «Міжнародне публічне право», що містить 21 тему, і «Міжнародний захист прав людини», що містить 16 тем, викладених у чіткій послідовності відповідно до Програми вступного випробування. У «Міжнародному публічному праві» у простій та доступній формі висвітлено поняття, юридичну природу та сферу дії сучасного міжнародного права, охарактеризовано систему і структуру міжнародного публічного права та його складові, з'ясовано співвідношення міжнародного публічного і національного права, охарактеризовано основні галузі міжнародного публічного права. У «Міжнародному захисті прав людини» охарактеризовано універсальні й регіональні міжнародні акти в галузі захисту прав людини. Придлено увагу спеціалізованим органам та інституціям універсального й регіонального характеру, до компетенції яких віднесено захист прав означених осіб. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду конкретних справ та акцентовано увагу на значенні прийнятих ним рішень.

Розраховано на студентів, викладачів, а також усіх, хто цікавиться питаннями міжнародного публічного права та міжнародного захисту прав людини.

Попереднє (4-те) видання побачило світ у 2021 році ; у результаті переробки матеріалу кількість авторів скоротилася.

УДК 341.1/8; 341.215.4

© Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Фоміна Л. О., 2018

© Видавництво «Право», 2018

© Сироїд Т. Л., Гавриленко О. А., Фоміна Л. О., переробка і доповнення, 2021

© Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О., переробка і доповнення, 2023

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

1. Поняття, правова природа та сфера дії сучасного міжнародного публічного права.....	5
2. Норми міжнародного публічного права.....	9
3. Основні принципи міжнародного публічного права.....	17
4. Джерела міжнародного публічного права.....	29
5. Співвідношення міжнародного публічного права та національного права.....	40
6. Суб'єкти міжнародного публічного права.....	46
7. правонаступництво в міжнародному публічному праві.....	58
8. Відповідальність за міжнародним публічним правом.....	67
9. Концепція етоппеля в міжнародному публічному праві та перспективи застосування до порушень міжнародноправових зобов'язань.....	95
10. Населення в міжнародному публічному праві.....	97
11. Міжнародне гуманітарне право.....	119
12. Міжнародне кримінальне право.....	137
13. Територія в міжнародному публічному праві.....	181
14. Міжнародне морське право.....	191
15. Право міжнародних договорів.....	210
16. Право зовнішніх зносин.....	219
17. Право міжнародних організацій.....	232
18. Мирне вирішення міжнародних спорів.....	251
19. Право міжнародної безпеки.....	267
20. Міжнародне економічне право.....	281
21. Міжнародне екологічне право.....	306

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

1. Загальні положення про права людини.....	317
2. Захист прав людини в рамках ООН.....	325
3. Захист прав людини в Європі.....	344
4. Інші регіональні системи захисту прав людини.....	366
5. Право на життя.....	374
6. Заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.....	379

7. Право на свободу та особисту недоторканність.....	385
8. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції	390
9. Свобода думки, совісті та релігії	414
10. Свобода вираження поглядів.....	418
11. Свобода зібрань та об'єднання	424
12. Право на власність	429
13. Заборона дискримінації	436
14. Право на справедливий суд та на дієвий (ефективний) засіб юридичного захисту.....	447
15. Правомірне обмеження прав людини та відступ держав від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища або ситуації.....	455
16. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів	459
Рекомендована література.....	470

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

1. Поняття, правова природа та сфера дії сучасного міжнародного публічного права

1.1. Сфера дії міжнародного публічного права та його характерні особливості

Визначення сфери дії міжнародного права має істотне значення як для теорії, так і для практики, для ефективності міжнародного права і для його взаємодії з національним правом. Під сферою дії міжнародного права розуміється сфера застосування міжнародноправових засобів впливу на об'єкт регулювання, вона має три основних аспекти – суб'єктний, об'єктний і просторовий.

Суб'єктна сфера визначається колом суб'єктів на яких поширюється дія міжнародного права, за своєю ідеєю це право покликане бути універсальним. Однак таким воно стало лише в наш час. На сьогодні немає держав, які перебувають поза правом. Більше того, сучасне міжнародне право, включивши спочатку до складу суб'єктів міжнародного права всі держави і зруйнувавши цим колоніальну систему, почало включати народи і нації, які борються за свою незалежність, потім міжнародні міждержавні організації і наразі постало питання про визнання суб'єктами міжнародного права індивідів і неурядових міжнародних організацій.

Тенденція розширення кола суб'єктів міжнародного права, за рахунок включення означених «потенційних суб'єктів», має свої негативні сторони – це нівелює значення і роль міжнародного права як права міждержавного.

Об'єктна сфера дії міжнародного права – це коло регульованих відносин, які є його об'єктом. Об'єктна сфера пов'язана із суб'єктною, оскільки до неї входять тільки відносини між суб'єктами міжнародного права, вона є найбільш визначеною. Нерідко її розглядають як єдину сферу дії міжнародного права.

Міжнародне право регулює лише ті відносини, які зачіпають іс тотні інтереси держав або міжнародної спільноти в цілому, тому

до об'єктної сфери міжнародного права слід включати тільки ті відносини, які реально можуть і повинні піддаватися правомурегулюванню. Об'єктній сфері властива тенденція до розширення, міждержавні відносини охоплюють усе нові й нові сфери, яких вони раніше не торкалися, зокрема: інформаційні технології, кібербезпека, використання атомної енергії, економічна безпека тощо.

Просторова сфера дії міжнародного права має основне значення для практики і вона, зазвичай, відображається в кожному міжнародному договорі (про сферу його дії). Йдеться про ті сухопутні, водні, повітряні, космічні простори, в яких діє міжнародне право. Оскільки основним критерієм для визначення сфери дії міжнародного права є його об'єкт, то можна сміливо стверджувати, що воно діє всюди, де є міждержавні відносини. Сфера дії міжнародного права характеризується як: сфера державної території; сфера території з міжнародним режимом; сфера взаємодії двох правових систем. Також має місце екстериторіальна дія національного права у сфері дії міжнародного права. Це, насамперед, позначається на правовому становищі будь-якого громадянина під час його перебування за кордоном. Зазвичайці питання вирішуються міжнародним приватним правом.

Особливості міжнародного права впливають з характеру його суб'єктів, якими є незалежні й суверенні держави, нації і народи, які борються за свободу, незалежність і створення своєї державності, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення.

Серед суб'єктів головне і визначне місце належить суверенним державам, кожна з яких у межах своєї території володіє верховенством у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань. Саме від держав – основних суб'єктів міжнародного права та їхньої діяльності залежить стабільне функціонування всієї міжнародної системи в цілому, стан міжнародних відносин і ефективність дії міжнародного права, оскільки тільки держави, діючи в межах міжнародно-правових норм, володіють реальною силою і можливостями забезпечити мир і міжнародну безпеку, запобігти актам агресії, а також забезпечити дотримання і виконання всіма суб'єктами міжнародного права своїх міжнародних зобов'язань.

Міжнародні відносини, їх стан і тенденції глибоко впливають на міжнародне право. Серед об'єктів правового регулювання сучасним міжнародним правом усе більшого значення набувають загальнолюдські або глобальні проблеми (забруднення атмосфери і Світового океану, втрата контролю над ядерними відходами, міжнародний тероризм тощо). Людство зацікавлене в міжнародно-правовій регламентації небезпечних сфер діяльності, їх обмеженні аж до заборони. Відносини, що регулюються міжнародним правом, визначають міжнародні правовідносини, які включають відносини: 1) між державами – двосторонні і багатосторонні, серед яких особливе значення мають відносини, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому; 2) між державами та міжнародними міжурядовими організаціями; 3) між державами і державоподібними утвореннями, які мають відносно самостійний міжнародний статус; 4) між міжнародними міжурядовими організаціями.

Значені види правовідносин загалом кваліфікують як «міждержавні правовідносини, оскільки кожна міжнародна міжурядова організація – це форма об'єднання держав, політична організація нації, яка бореться, діє як держава, що формується, а державоподібне утворення володіє низкою ознак держави».

Характерною особливістю міжнародного права є і порядок створення його норм. Зважаючи на ту обставину, що в міжнародному праві відсутній наднаціональний законодавчий орган, його норми створюються самими суб'єктами на договірній, добровільній і рівноправній основі. Слід зазначити, що саме завдяки такому порядку створення, міжнародні норми максимально враховують інтереси всіх учасників, а не конкретної держави.

Суттєво відрізняється від внутрішнього законодавства держав і механізм забезпечення дотримання норм міжнародного права. У міжнародному праві відсутній наддержавний апарат примусу. Примушення суб'єктів міжнародного права до дотримання відповідних приписів здійснюється самими суб'єктами на підставі діючих міжнародно-правових норм і в межах відповідних міжнародних договорів. Держави добровільно дотримуються норм міжнародного права, виходячи із зацікавленості в їх дотриманні також їхніми партнерами. Виняток

із цього правила становлять випадки можливого застосування до держави-порушниці міжнародно-правових санкцій відповідно до Статуту ООН (ст. 41, 42).

1.2. Природа юридично обов'язкової сили міжнародного публічного права

Природа юридично обов'язкової сили міжнародного публічного права полягає в такому: 1. Виконання норм міжнародного права забезпечується системою міжнародно-правових санкцій. Як і раніше, основним засобом гарантування виконання міжнародних зобов'язань є самозахист держав. Це суттєво відрізняє міжнародне право від національного, де самозахист дозволяється лише у виняткових випадках. У межах самозахисту держави, як правило, застосовували реторсії і репресалії. Однак такі заходи не завжди є ефективними. Тому все частіше в міжнародному праві застосовують санкції в межах міжнародних організацій. 2. Забезпечення верховенства права в міжнародних відносинах, що здійснюється постійно діючим універсальним судовим органом – Міжнародним судом ООН, юрисдикція якого поширюється на всі спори, за виключенням політичних. Рішення Суду є обов'язковими до виконання. 3. Важливу роль у забезпеченні дотримання норм міжнародного права відіграє взаємність. Так, наприклад, держави дотримуються норм про імунітети і привілеї дипломатів, оскільки їх недотримання спричинило б таку саму реакцію з боку інших держав, як наслідок – їх власні дипломати опиняться без захисту. 4. Держави дотримуються норм міжнародного права, оскільки факти їх недотримання будуть засуджені міжнародною спільнотою і в кінцевому рахунку держава-порушник може опинитися в міжнародній ізоляції. 5. Юридичну обов'язковість норм міжнародного права засвідчує і той факт, що держави завжди, вчиняючи ті чи інші дії на міжнародній арені, практично намагаються аргументувати їх з точки зору міжнародного права. При цьому така аргументація, особливо у випадку міжнародного спору, є досить суперечливою. 6. Більшість конституцій, які прийняті впродовж останніх років, містять посилання на норми міжнародного права, що теж підтверджує юридично обов'язковий характер

норм цієї галузі права. Отже, підсумовуючи все вищенаведене варто зазначити, що норми міжнародного права мають юридично обов'язковий характер. Однак, у такому випадку юридична обов'язкова сила ґрунтується не стільки на примусі, скільки на правосвідомості його суб'єктів.

1.3. Функції міжнародного публічного права

Міжнародне право в міжнародних відносинах виконує низку функцій. Так, координуюча функція міжнародного права полягає в тому, що в його нормах відображаються загальноприйнятні для держав стандарти поведінки в різних сферах взаємовідносин (напр., правила регулювання повітряних польотів тощо). Регулятивна функція виявляється у встановленні державами чітких правил поведінки у відповідних сферах взаємодії. Без таких правил було б неможливим сумісне існування і спілкування держав (напр., порядок встановлення та припинення дипломатичних і консульських зносин). Забезпечувальна функція міжнародного права виражається у прийнятті норм, які спонукають держави дотримуватися міжнародних зобов'язань (напр., положення про міжнародну відповідальність за порушення міжнародного права або механізми контролю за дотриманням договорів). Охоронна функція покликана захищати законні права та інтереси держави (напр., право на законну самооборону, заборона застосування певних видів зброї тощо). Слід зазначити, що в доктрині міжнародного права виділяють й інші функції, що притаманні міжнародному праву, зокрема: функція інтернаціоналізації, функція протидії та ін.

2. Норми міжнародного публічного права

2.1 Поняття та характерні риси норм міжнародного публічного права

Міжнародно-правова норма – це правило поведінки, яке створюється самими суб'єктами на договірній, добровільній і рівноправній основі. Саме завдяки такому порядку створення, слід зазначити, між-

народні норми максимально враховують інтереси всіх учасників, а не конкретної держави. Нормоутворення в міжнародному праві здійснюється шляхом укладання міжнародних угод і через формування звичаїв. Великого значення набули резолюції та рішення міжнародних організацій, у першу чергу ООН та її спеціалізованих установ. У цих актах нерідко закріплюються звичаєво-правові норми, які вже склалися, а також підтримуються визначені правила поведінки суб'єктів міжнародних відносин, що призводить до виникнення нових норм та звичаїв.

За своєю структурою вони є неklasичними нормами, оскільки в них відсутня санкція.

Особливим є і механізм забезпечення дотримання норм міжнародного права. В міжнародному праві відсутній наддержавний апарат примусу. Примушування суб'єктів міжнародного права до дотримання відповідних приписів здійснюється самими суб'єктами на підставі діючих міжнародно-правових норм і в межах відповідних міжнародних договорів. Держави добровільно дотримуються норм міжнародного права, виходячи із зацікавленості в їх дотриманні також їхніми партнерами. Виняток із цього правила становлять випадки можливого застосування до держави-порушниці міжнародно-правових санкцій відповідно до Статуту ООН (ст. 41, 42).

2.2. Види норм міжнародного публічного права та їх класифікація

Норми міжнародного права поділяють на дві групи: норми звичаєвого права й норми, що виникли з узгодженої волі держав. Звичаєві норми на етапі становлення міжнародного права склали основний його масив. Вимоги стабільності в міжнародних відносинах, необхідність більшої визначеності й точності у встановленні прав і обов'язків призводять до витіснення звичаєвого права договірним.

За дією стосовно кола учасників міжнародно-правових відносин, норми поділяються на універсальні, локальні та партикулярні.

Універсальні норми мають глобальний характер, вони регулюють відносини переважної більшості суб'єктів міжнародного права. Для

них характерна загальна обов'язкова сила, створення і зміна їх міжнародним співтовариством у цілому. Разом із тим умовою універсальності є їх прийняття (визнання) державами з різними соціально-економічними системами. Універсальні норми складають загальне міжнародне право. До цієї категорії відносяться норми Статуту ООН, Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., договірні та звичаєві норми з питань морського, повітряного, космічного права, охорони оточуючого середовища тощо. Особливе місце в групі універсальних норм займають основні принципи міжнародного права.

Локальні норми регулюють відносини двох або декількох держав, у зв'язку з чим їхній зміст і цілі обумовлені взаємними інтересами відповідних держав, які і створюють такі правила. Регіональні норми історично передували універсальним, які створювались на їх основі, враховуючи досвід останніх. Цей процес продовжується й на сучасному етапі розвитку міжнародного права. Разом з тим універсальне міжнародне право сприяє прогресу регіональних систем, передаючи їм досвід як більш розвинутих регіональних систем, так і універсальної системи.

Партикулярні норми регулюють міждержавні відносини між будь-якими державами, з приводу будь-яких об'єктів, незалежно від географічного положення держав і географічних особливостей об'єктів правового регулювання. У більшості випадків вони містяться у двосторонніх договорах.

За способом (методом) правового регулювання міжнародно-правові норми поділяються на імперативні (*jus cogens*) і диспозитивні.

Імперативні норми регулюють найважливіші міжнародні відносини, що стосуються загальних інтересів. Вони багато в чому визначають характер усього міжнародного права. До імперативних відносяться норми, які встановлюють чіткі, конкретні межі визначеної поведінки. Суб'єкти міжнародного права не можуть за своїм баченням змінювати обсяг та зміст прав і обов'язків, передбачених імперативними нормами. Імперативні норми багато в чому визначають характер усього міжнародного права. Порушення імперативної норми спричиняє шкоду

всьому світовому співтовариству. Характерна особливість імперативних норм полягає також у тому, що вони є певними критеріями юридичної чинності інших норм міжнародного права. Згідно зі ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. «імперативна норма загального міжнародного права є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої недопустиме і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права, що має такий же характер». Ця ж стаття оголошує неважним міжнародний договір, «якщо на момент укладання він суперечить імперативній нормі загального міжнародного права». До них відносять основні принципи сучасного міжнародного права, спеціальні (галузеві) принципи (напр., принцип найбільшого сприяння, принцип свободи відкритого моря, принципи відправлення правосуддя, принципи використання космічного простору тощо), а також деякі інші норми (про дипломатичні імунітети, про попередження і покарання за злочини міжнародного характеру, про міжнародні прольоти та ін.). Для імперативних норм характерними є засоби їхнього забезпечення. У випадку порушення цих норм виникають й універсальні правовідносини відповідальності: не тільки та, що безпосередньо постраждала, але будь-яка держава вправі поставити в юридичному аспекті питання про відповідальність правопорушника.

Диспозитивними є норми в межах яких суб'єкти міжнародного права можуть самі визначати свою поведінку, взаємні права та обов'язки в конкретних правовідносинах залежно від обставин. Більшість універсальних і локальних норм складають диспозитивні норми. Диспозитивні норми володіють повною юридичною силою. Якщо суб'єкти не домовилися про інше, то вони зобов'язані виконувати диспозитивну норму, а у випадку її порушення несуть відповідальність. Диспозитивність норми полягає не в обмеженій обов'язковій силі, а в тому, що вона передбачає право суб'єктів регулювати свої взаємовідносини інакше, ніж передбачено загальною нормою.

Залежно від функцій в системі розрізняють матеріальні і процесуальні норми.

Матеріальні норми регулюють міжнародні відносини, які складаються з приводу досягнення певних благ.

Процесуальні норми слугують створенню найбільш сприятливих умов для реалізації матеріальних норм у різних напрямках правової діяльності суб'єктів міжнародного права. Важливе значення у формуванні процесуальних норм відіграли Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. і Віденська конвенція про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р., значна частина положень яких має процесуальний характер, регламентуючи створення, дію і припинення дії договірних норм. Крім того, процесуальні норми містяться у внутрішніх актах органів міжнародних організацій, органів міжнародного судочинства, наприклад, Правила процедури ГА ООН, Регламент, Міжнародного суду ООН, Правила процедури Парламентської Асамблеї Ради Європи, Правила процедури та доказування Міжнародного кримінального суду тощо.

За способом створення та формою вираження – норми звичаєві, договірні та ті, що містяться в таких рішеннях міжнародних організацій, що мають нормативні властивості. Звичаєві норми – це правила поведінки, що виникли в результаті багаторазового і тривалого застосування суб'єктами міжнародного права, але не отримали закріплення в міжнародних угодах. Особливість міжнародного звичаю як джерела міжнародного права полягає в тому, що, порівняно з міжнародним договором, у ньому набагато складніше провести відмінність між правотворчою процедурою і нормативним результатом. У той час як договір, що виникає в межах формальних переговорів, існує у вигляді нормативного акта, відповідно звичай створюється практикою держав і функціонує у вигляді норми, яка закріплює цю практику. Формулювання звичаю, яке закріплене в ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН, підтверджує визнання міжнародного звичаю одним з основних джерел міжнародного права. Крім цього, ст. 38 вказує на згоду всіх членів міжнародного співтовариства щодо основних елементів, наявність яких необхідна для констатації звичаєвих норм міжнародного права. Отже, йдеться про наявність, з одного боку, практики, а з іншого – визнання цієї практики у вигляді правової норми. Практика держав, яка формує міжнародний звичай, складається внаслідок взаємодії домагань, які висувують держави у міжнародній сфері, та є ре-

зультатом їхньої міжнародно-правової позиції з конкретних проблем, а також їхньої активної чи пасивної реакції на ці домагання з боку інших держав. Висунення таких правових домагань відбувається у формі конкретних дій, односторонніх чи багатосторонніх актів чи заяв держав. Узгодження позицій держав при цьому є значно меншим, ніж при договірному нормоутворенні. У процесі міжнародного звичаєвого нормотворення узгодження волі держав щодо змісту правила поведінки і визнання цього правила як міжнародно-правової норми досягається в межах процедури, яку умовно можна назвати «неформальним консенсусом», який має місце в практиці держав усього міжнародного співробітництва. На відміну від угоди, яка призводить до виникнення договірних норм і є наслідком узгодження волі держав, згода або погодження, що містяться в основі звичаю, є результатом не узгодження волі, а збігу думок і переконань держав. За допомогою конкретних дій, заяв чи інших актів, які використовуються в міждержавній практиці, держави свідомо та цілеспрямовано можуть впливати на процес формування загального міжнародного права. Договірні норми – правила поведінки, що є продуктом угоди суб'єктів міжнародного права і містяться в міжнародних договорах.

За способом регулювання – зобов'язальні, уповноважувальні, заборонні, відсильні та охоронні. Зобов'язальні норми закріплюють обов'язки учасників конкретних міжнародних правовідносин. Уповноважувальні норми встановлюють певні права взаємодіючих учасників міжнародних відносин. Заборонні норми містять заборони на здійснення певних дій або на утримання від них. Відсильні норми зобов'язують керуватися правилами, що містяться в інших нормативних актах. Відсильна норма може відсилати і до неправових актів (напр., до резолюції міжнародної організації). У такому випадку відповідне положення неправового акту для регулювання цього правовідношення наділяється юридичною силою. Охоронні норми – правила поведінки, які виконують функцію захисту міжнародного правопорядку від порушень, встановлюють підстави відповідальності і санкції стосовно порушників.

За часом дії – строкові та безстрокові. Існування строкових норм визначається або чіткими часовими межами, або залежністю від на-

стання чи ненастання будь-яких юридичних фактів. Безстрокові норми характерні для мирних договорів про дружбу та співробітництво, статутів міжнародних міждержавних організацій. Усі імперативні норми також є безстроковими.

2.3. Ієрархія норм міжнародного публічного права

Основні джерела міжнародного права (договори, звичай та загальні принципи права, вказані у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду) не перебувають в ієрархічному зв'язку *inter se* (угоди, покликані змінити багатосторонні договори тільки у відношенні деяких їх учасників). Проводити аналогії з ієрархічною природою внутрішньої правової системи, як правило, недоречно через відмінності між обома системами. Проте деякі норми міжнародного права важливіші за інші і з цієї причини займають вище положення або особливий статус у міжнародно-правовій системі. Іноді це виражається позначенням деяких норм як «основоположних», що виражають «елементарні міркування гуманності» або як «непорушних принципів міжнародного звичаєвого права». Ефект, який має такі позначення, як правило визначається відповідно до контексту або правового акта, в якому таке позначення фігурує.

Існують наступні види ієрархії норм міжнародного права:

Визнана ієрархія відносин, заснована на істотному змісті норм: норма міжнародного права може мати верховенство над іншими нормами в силу важливості її змісту, а також загального визнання її верховенства. Таким є випадок імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*, ст. 53 Віденської конвенції 1969 р.), тобто норм, які «приймаються і визнаються міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустимо. Найбільш часто наводяться приклади норм *jus cogens* – це заборона агресії, рабства і работоргівлі, геноциду, расової дискримінації, апартеїду і тортур, а також основні норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройному конфлікті, і право на самовизначення. Крім того, інші норми теж можуть мати характер *jus cogens*, оскільки вони приймаються і визнаються.